

סימן כז - מקום הנחת התפילין ואופן הנחתם

מקום הנחת תפילין של יד

1. תלמוד בבלי מסכת מנחות דף לז ע"א-ע"ב

תנא דבי מנשה: על ירך - זו קיבורת, בין עיניך - זו קדקדק... (ע"ב) אמר מר: ירך - זו קיבורת. מנלן? דת"ר: על ירך - זו גובה שביד; אתה אומר: זו גובה שביד, או אינו אלא על ירך ממש? אמרה תורה: הנח תפילין ביד והנח תפילין בראש, מה להלן בגובה שבראש, אף כאן בגובה שביד; רבי אליעזר אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: והיה לך לאות, לך לאות - ולא לאחרים לאות; ר' יצחק אומר: אינו צריך הרי הוא אומר: ושמתם את דברי אלה על לבבכם... וקשרתם, שתהא שימה כנגד הלב. ר' חייא ורב אחא בריה דרב אחא מכוין ומנח ליה להדי ליביה. רב אשי הוה יתיב קמיה דאמימר, הוה צריא בידיה וקא מתחזיין תפילין, אמר ליה, לא סבר לה מר: לך לאות - ולא לאחרים לאות? אמר ליה: במקום לך לאות איתמר.

2. תוספות מסכת מנחות דף לז עמוד א ד"ה 'קיבורת'

וקיבורת הוא לשון קבוצת בשר כמו (ב"ב דף ה.). קיבורא דאהיני ואור"ת דהוא גובה הבשר שבזרוע שבין בית השחי למרפק שקורין קודא (ואור"ת) לא כדברי המפרשים גובה בשר שבאותו עצם שבין היד למרפק דהא משמע בכל דוכתי דמצות תפילין בזרוע כדאמרינן לקמן (דף מג:): חביבין ישראל שסיבבן הקדוש ברוך הוא במצות תפילין בראשיהן ובזרועותיהן ובפ' בתרא דעירובין (דף צה:): וקושר בזרועו במקום תפילין ואמרינן נמי אין לו זרוע פטור מן התפילין ואותו עצם שבין יד לקודא אינו קרוי זרוע אלא קנה כדתנן במס' אהלות (פ"א מ"ח) דקחשיב רמ"ח איברים ל' בפיסת יד [ו' בכל אצבע] שנים בקנה שנים במרפק אחד בזרוע וד' בכתף ומשמע בהדיא דהוא דסמוך לכתף הוא זרוע שבין הכתף למרפק ומרפק הוא קודא...

3. ספר מצוות קטן מצוה קנג

...וקשרתם לאות על ידך זו תפילה של יד, ואמרו רבותינו ז"ל (הקומץ דף ל"ז) שצריך להניחה במקום גבוה של זרוע וזהו בעצם אשר בין האציל שקורין קוד"ו ובין בית השחי שקורין שובק"י...

4. ספר מצוות קטן, הגהות רבינו פרץ מצוה קנג הגהה א

ומיהו אין כולו כשר להניח כ"א חצי הזרוע של צד הקוד"א כדאיתא בשימושא רבה פלג זרוע ולא יהא דבר חוצץ ביניהם ובין הבשר כך משמע בזבחים דף י"ט.

5. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף א

מקום הנחתן של יד בזרוע שמאל, בבשר התפוח שבעצם שבין הקובד"ו ובית השחי, ויטה התפלה מעט לצד הגוף בענין שכשיכוף זרועו למטה יהיו כנגד לבו, ונמצא מקיים והיו הדברים האלה על לבבך (דברים ו, ו). הגה: וצריך להניח בראש העצם הסמוך לקובד"ו, אבל לא בחצי העצם שסמוך לשחי (סמ"ק)...

6. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף ז

אעפ"י שיש לאדם מכה במקום הנחת תפילין, יניח תפילין כי מקום יש בזרוע להניח שתי תפילין, כי העצם הסמוך לבית השחי מחציו עד הקובד"ו הוא מקום הנחת תפילין.

7. ביאור הגר"א אורח חיים סימן כז סעיף א

...וכ' בהג"ה ומיהו אין כולו כשר להניח כ"א חצי הזרוע של צד הקובד"ו כדאיתא בשימושא רבא פלג זרוע. ור"ל על הגבוה שבחצי עצם הנ"ל דהא אמרינן קיבורת דוקא וכ"כ כל הפוסקים שבמקום גבוה דוקא, בד"ה. ודברי הגהת סמ"ק צ"ע מנ"ל לחלק דהא בגמ' אמרינן סתמא ירך זו קיבורת ולולי דבריו נ"ל דמ"ש בש"ר פלג זרוע קאי על כל הקיבורת שהוא פלג זרוע ול"ד פלג אלא ר"ל מקצתו וכשיעור מקום הנחת שני תפילין כמ"ש בריש פ' בתרא דעירובין וכן נראה לי עיקר דכל הקיבורת כשר להניח בו תפילין.

8. ערוך השולחן אורח חיים סימן כז סעיפים ב, ד

ודע דמסתמת לשון הש"ס והפוסקים משמע להדיא דכל עצם זה שבין הקובד"ו ובית השחי כשר להנחת תפילין וכן מבואר מלשון הטור שכתב בגובה הבשר שבפרק שבין הקנה לכתף עכ"ל אבל רבינו הב"י בספרו הגדול הביא מסמ"ק דלא כל עצם זה כשר אלא החצי שלצד הקובד"ו וגם זה לא בכל מחציתה כי אם במקום התפוח שם וע"פ זה כתב בש"ע בבשר התפוח שבעצם שבין הקובד"ו ובית השחי עכ"ל... אמנם אחד מרבותינו האחרונים האריך לחלוק על כל זה ומביא ראיות ברורות דכל עצם זה שבין הקובד"ו ובין בית השחי כשר להנחת תפילין וזה שהביאו ראיה משימושא רבה שכתב פלג זרוע וודאי כן הוא דמכל היד היא פלג [הגר"א סק"ה] וצ"ל לפ"ז דזה שאמרו חז"ל קיבורת כלומר קבוצת הבשר וודאי כן הוא דבכל עצם זה יש קבוצת בשר הרבה נגד העצם שאחר פיסת היד עד הקובד"ו כמושג בחוש. ולרבותינו בעלי הש"ע נצטרך לומר דשם גופה יש מקום קבוצת בשר יותר מבכל פרק זה והיינו קצת אחרי התחלת הפרק הזה וכן מנהג העולם [ומרש"י שם משמע להדיא כהגר"א שכתב גובה קיבורת דהוא אצל הכתף עכ"ל וכ"מ מלשון הש"ס שם דכל העצם הזה מקרי גובה שביד והיא כולה כנגד הלב וכ"מ מלשון ר"ת בתוס' ורא"ש ע"ש ונלע"ד ברור דמי שיש לו מכה במקום הנחת תפילין לפי דברי הש"ע יכול בפשיטות לסמוך על דיעה זו ולהניחה למעלה ממחציתה של עצם זה וכן יש להורות ודו"ק וכ"מ להדיא באור זרוע הגדול סי' תקע"ו כהגר"א ע"ש].

דין תפילין לגידם

1. תלמוד בבלי מסכת מנחות דף לז עמוד א
...כתנאי: ידכה בה"י - זו שמאל; אחרים אומרים: ירך - לרבות את הגידם. תניא אידך: אין לו זרוע - פטור מן התפילין; אחרים אומר: ידכה - לרבות את הגידם.
  2. תוספות מסכת מנחות דף לז עמוד א
אין לו זרוע פטור מן התפילין אחרים אומרים ידכה כו' - מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, מ"ר.
  3. דרכי משה הקצר אורח חיים סימן כז
כתב באור זרוע (הל' תפילין סי' תקעז) גידם פטור מתפילין אף על פי שנשאר לו זרוע להניח שם אבל בתוספות פרק הקומץ דף ל"ז (ד"ה אין לו) משמע דהלכתא כמאן דאמר גידם חייב אם יש לו זרוע.
  4. רמ"א על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף א
... (גידם שאין לו יד רק זרוע, יניח בלא ברכה) (תוספות פרק הקומץ כתבו דגידם חייב ובא"ז כתב דפטור).
  5. ערוך השולחן אורח חיים סימן כז סעיף ט (יש לעיין בדבריו מסעיף ה)
...לדינא נראה יותר דנקטעה ידו אף על פי שיש לו זרוע פטור אך הואיל דנפיק מפומיה דרבינו הרמ"א קשה לעבור על דבריו...
  6. משנה ברורה סימן כז ס"ק ה
שארין לו יד - ר"ל שניטל פיסת יד שמאלו עם כל הקנה עד הקובד"ו שנקרא עלינבויג"ן אבל אם נשאר קצת מהקנה גם הא"ז מודה להתוספות דחייב בתפילין ויברך ג"כ כן מצאתי בא"ז אשר זכינו מקרוב לאורו.
  7. משנה ברורה סימן כז ס"ק ו
...ואם אין לו יד שמאל כלל או אפילו קצה הזרוע שלמעלה ממקום הקיבורת נשאר ומקום הקיבורת אין לו כלל פטור מלהניח הש"י אף בימין ויש מחמירין בזה. וכ"ז שנעשה גידם בשמאל דהוא מקום הנחת התפילין אבל אם נעשה גידם בימין אפילו נקטע לו כל היד חייב בתפילין ויבקש לאחרים שיניחוהו עליו.
  8. ביאור הלכה סימן כז סעיף א ד"ה * בלא ברכה
* בלא ברכה - ומהב"ח ונחלת צבי וא"ר והגר"א משמע דצריך לברך ג"כ אחרי דיש לו קיבורת ודה"ח ג"כ מסכים בעיקר הדין לחיוב כמותם אך מ"מ לענין ברכה מצדד להקל ואפילו לא נשאר לו רק מחצי עצם שבין הקובד"ו ובית השחי ולמעלה פשוט דיכול לסמוך בזה על שיטת הגר"א דכל שיש עדיין מקצת מן הקיבורת כשר לתפילין ולא יברך ויותר טוב שיברך שנים על השל ראש [היינו לפי מנהגנו כהרמ"א הנ"ל בסימן כ"ה ולהב"י שם אחת] ויכוין להוציא בזה גם השל יד ואפילו בנשאר לו הקיבורת וכמו שהסכים בשערי תשובה.
- לענ"ד יש מקום לומר שיש להכריע כב"ח והגר"א וסיעתם ולהתיר לגידם לברך ככל אדם, שהרי לר"ת ודעימיה דסבירא להו שאם מניח של ראש לבד מברך שתי ברכות (כמבואר ברמ"א כו, ב), ממילא יש מקום להתיר לאיטר לברך את ברכת להניח בשביל התפילין של ראש קודם הנחת תפילין של יד ובכך יהיה ככל אדם ויחוש שעושה המצווה בשלמותה, ואין לחוש להפסק כיון שעוסק באותו עניין. וכן לדעת המחבר כיון שאם ברך על תפילין של ראש להניח יצא, ממילא יש לסמוך על האחרונים שכתבו שגידם שיש לו קיבורת חייב בתפילין של יד ויברך להניח ככל אדם שהרי בוודאי תעלה לו הברכה לתפילין של ראש. ושאלתי את אמו"ר והסכים עימי למעשה שכן ראוי להורות, שכן דעת כמה רבב"תא ובעיני למיעבד נייחא לגידם שירגיש ככל אדם.
- ### מקום הנחת תפילין של יד אצל שמאלי
1. תלמוד בבלי מסכת מנחות דף לז עמוד א
ת"ר: אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו. והתניא: מניח בשמאלו שהוא שמאלו של כל אדם! אמר אביי: כי תניא ההיא, בשולט בשתי ידיו.
  2. הלכות קטנות לרא"ש (מנחות) הלכות תפילין סימן יח
ואית דדרשי וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין. ואדם הכותב בשמאל ושאר רוב מעשיו עושה בימין או כותב בימין ושאר רוב מעשיו עושה בשמאל כתב בעל התרומה **זה הכלל יניח תפילין ביד תשש כח**. כרב אשי דדריש ידכה זו יד כהה ולא אזלינן בתר כתיבה.
  3. ספר מצוות קטן מצוה קנג
ואדם השולט בשתי ידיו (דף ל"ו) מניח ביד שמאל כדרך כל אדם, אבל השולט בשמאלו בכל דבר מניח תפילין בימינו אבל אם הוא שולט גם בימינו בכתיבה הוי כמו שולט בשני ידיו ומניח בשמאל.
  4. ספר מצוות קטן, הגהות רבינו פרץ מצוה קנג הגהה ח
ולכך היה אומר מורי רבי יחיאל אדם שהוא אטר יד ימינו שירגיל עצמו לכתוב גם בימין ואז יניח בשמאל עצמו **דעיקר תלוי בכתיב'** כדאמרין מה כתיב' בימין אף קשירה בימין וכשהוא מניח אותן בשמאל הוא קושרן ומהדקן ביד ימינו.

ואף ע"פ שהרא"ש נראה שסובר כבעל התרומה, רבינו נראה לו יותר דברי רבינו יחיאל.

6. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף ו

ואטר יד ימינו, אם עושה כל מלאכתו בשמאלו, מניח בשמאלו שהוא ימין של כל אדם. ואם שולט בשתי ידיו, מניח בשמאל כל אדם. ואם כותב בימינו, ושאר כל מעשיו עושה בשמאלו, או כותב בשמאל ושאר כל מעשיו עושה בימין, י"א שיניח תפילין ביד שתש כח, דבעינן יד כהה, וי"א שהיד שכותב בה היא חשובה ימין לענין זה ומניח תפילין ביד שכנגדה. (הגה: והכי נהוג).

7. משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף ו ס"ק כב

יד ימינו - ואפילו נעשה איטר ע"י שהרגיל עצמו אח"כ ולא נולד כך יניח בימין וכ"ש אם מן השמים הרגילוהו דהיינו שנולד לו חולי בימינו וניטל הכח ממנו או שנקטע לו כף ידו הימנית וצריך לעשות כל מלאכתו בשמאל בודאי דינו כאיטר גמור ויניח על היד הרצוצה ואם חזר לבריאותו ונעשה שולט בשתי ידיו בשוה הרי הוא ככל אדם.

8. ביאור הלכה סימן כז סעיף ו ד"ה * והכי נהוג

עיי' במ"א... שהביא דעת הב"ח שחולק וסובר דדוקא אם כותב בימינו ושאר כל מעשיו עושה בשמאלו שבזה נחשב כשולט בשתי ידיו אבל אם כותב בשמאלו ושאר מלאכתו עושה בימינו יניח בשמאל של כל אדם אך המ"א מסיים עליו שאנו אין לנו אלא פסק השו"ע וכן סתמו כהמ"א הרבה מאחרונים שאחריו. אך הארה"ח החזיק בדעת הב"ח להלכה והגר"א בביאורו החזיק לגמרי כדעה הראשונה דלא אזלינן כלל בתר כתיבה וא"כ אם כותב בימין ושאר מעשיו עושה בשמאל יניח בימין אך מ"מ נלענ"ד דנוכל להמליץ על העולם דנהגין כהלכה אליבא דכו"ע ומנהגן של ישראל תורה היא דנ"ל דאפילו לדעה הראשונה המ"מ דביד שכותב בה אין יכול לעשות פעולות האחרות אבל אם באותו יד יכול ג"כ לעשות פעולות האחרות רק שנקל לו לעשות בהיד השני מקרי שולט בשתי ידיו לכו"ע כיון דבהיד השני אינו יכול לכתוב כלל וכל יד יש לה מעלה בפני עצמה ואין זה דומה למה שכתבנו במ"ב סק"ה ד"ה שולט...

9. כף החיים סימן כז ס"ק לא

...אמנם הרב מהר"י צמח בס' זר זהב האריך והרבה בראיות שאטר יד ימינו אינו רשאי לשנות משאר כל אדם שלא לשנות הסדר העליון יעו"ש. והביאו ש"ץ דף מ' ע"ג. שע"ת אות י"א. יפה ללב אות ג'. בן איש חי פ' חיי שרה אות ז', וכ"כ בס' נגיד ומצוה יעו"ש. והאמת אתו שכן האר"י ז"ל בשער הכוונות דרוש ז' דתפילין נתן טעם בסוד שצריך להיות תש"י דוקא בזרוע שמאל יעו"ש. על כן מי שהוא אטר ועושה כל מלאכתו בשמאל בין הכתיבה בין שאר מלאכות דזה לכ"ע הו"א אטר מניח תפילין ביד שמאלו שהוא ימין של כל אדם ומברך עליו ומתפלל בו כיון דדין האטר נזכר בגמרא רק אחר התפלה כשיחלוץ התפילין חוזר ומניח ביד שמאל של כל אדם כדי לצאת י"ח לדעת מהר"י צמח והאר"י ז"ל ולא יברך עליו כ"א בלא שם ומלכות ויהרהר שם ומלכות בלב ויקרא בו ק"ש. וכ"כ בן א"ח שם. וזה שחוזר ולובש בשמאל כל אדם אם ידו משגת יעשה שני תש"י כדי שיבוא הנחת תפילין על הסדר המעברתא לצד הכתף והקציצה לצד היד והיוד לצד הלב. ואם א"א לו ישאל תפילין מאחר או יהפוך התפילין ויהיה המעברתא לצד היד והקציצה לצד הכתף כדי שיהיה היוד לצד הלב כמש"ל אות י"א. אבל אם כותב בימין ועושה שאר מלאכתו בשמאל או איפכא וכן מי שהרגיל עצמו לעשות מלאכה בשמאל זה יניח בשמאל כל אדם ויברך עליו ויתפלל בו. דכיון שיש בזה מחלוקת הפוסקים אמרינן דעת המקובלים תכריע ולא חיישינן לספק ברכות. כמש"ל סי' כ"ה אות ע"ה יעו"ש. ועוד כיון שהוא ספק שיש בו מחלוקת הפוסקים שדין ליה בתר רובא דעלמא. ואע"ג דמרן ז"ל כתב בזה י"א וי"א. ובי"א בתרא כתב לילך אחר הכתיבה וק"ל דדעתו ז"ל לפסוק כדיעה שנייה קים לן אלו היה רואה דברי האר"י ז"ל גם הוא היה פוסק כן וכמש"ל סי' כ"ה אות ע"ה, מיהו הרוצה להחמיר ולהניח גם ביד ימין דכל אדם אחר התפלה תע"ב, ומ"ש החס"ל סוף אות ה' דאיש כזה יניח תפילין בב' ידיו בשעת ק"ש וכו' אינו נראה ועוד דאיכא חשש דבל תוסיף. כמ"ש יפה ללב שם וכ"כ בן א"ח שם אלא מ"ש הוא העיקר...

10. אמו"ר בתשובה בשבת בשבתו פרשת ויקרא תשס"ט

...לפי כללי הפסיקה של מרן מקובל שפוסקים במקרה זה כיש אומרים השני שהעיקר הוא הכתיבה, וכן הכריע הרמ"א. אולם הב"ח, הגר"א והמשנ"ב בבה"ל הכריעו כדעה הראשונה. גם בין אחרוני זמנינו נחלקו הדעות. בשו"ת יביע-אומר (ו,סב) ממשיך בדרכו של מרן שהעיקר היא הכתיבה, אולם לעומתו הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באגרות משה (ד,יא) אחרי הקדמה בה הוא מעלה את הקושי להכריע בדברי רבותינו ובתוך דבריו כותב: "...ומוכרחין לענות לאלו השואלים... יש רשות וחויב לחכמי הדור הזה להורות למעשה לפי מה שנראה להם אחרי רוב עמל ויגיעה... וביראה מהש"ת...". ומכריע כדעת הגר"א שיניח בשמאל כל אדם. הרב רבינוביץ בשו"ת שיח נחום דייק ברמב"ם שאין חשיבות דוקא לכתיבה.

סיכום: מכיון שדעת גדולי האחרונים שאין הולכים על פי הכתיבה ממילא בעושה כל מלאכתו בימין וכתביתו בשמאל, יש להורות להניח בשמאל כל אדם. יש להוסיף שדעת האר"י שגם איטר מניח בשמאל כנגד ליבו ובמחלוקת הפוסקים הנוטה לדעת הגר"א יש להוסיף דעה זו להכרעת ההלכה¹.

מקום קשר יו"ד של תפילין של יד

1. תלמוד בבלי מסכת מנחות דף לה עמוד ב

אמר רב יהודה: קשר של תפילין צריך שיהא למעלה, כדי שיהו ישראל למעלה ולא למטה: וצריך שיהא כלפי פנים, כדי שיהו ישראל לפנים ולא לאחור.

2. בית יוסף אורח חיים סימן כז

¹ ובשבת הלוי (ח"ט סי' יד) צירף את שיטת המקובלים שגם כשרוב מלאכתו בשמאל וכותב בימין שיניח בשמאל ככל אדם.

...ופירש **בנמוקי יוסף** (הל' תפילין ח. ד"ה קשר) **דבשל יד מיירי** שלא יהא הקשר מבחוץ לסוף הזרוע אלא **מבפנים שהוא כנגד הלב** ושאר מפרשים פירשו דבשל ראש מיירי...

ומהר"י אבוהב כתב דהא דאמרין **בגמרא קשר של תפילין צריך שיהא למעלה ולא למטה לפנים ולא לאחור** פירש רבינו האי בתפילין של יד... **אבל בעל המאור** כתב וצריך שיהא הקשר מלמעלה ולמטה ממנו מעט בעיגול הזרוע תהיה התפלה ששם לב האדם הנה נראה מזה **שצריך שיהיה הקשר למעלה לצד שמאל והתפילה למטה לצד ימין**.

ובעל העיטור (שם) כתב עוד דבמנהגא תליא מילתא וכתב שנהגו שיהא הקשר נוטה מעט לצד ימין עכ"ל **והרב מהר"י ו' חביב ז"ל כתב שני המנהגים האלו ראיתי בעיני...** יש שמכניסים התפלה ומתחילין בקצה האחר של הרצועה ומעביר במעברתא של תפלה כל הרצועה עד שמגיע לקשר אשר הוא בסוף האחר ואז תשאר התפלה למטה והקשר למעלה רצוני לומר שהתפלה היא יותר פנימית וקרובה ללב מהקשר את זה ראיתי בימי חרפי. אחר כך ראיתי מנהג אחר גם הוא בנוי על היסוד הנזכר אבל אינם עושים כמנהג הראשון להכניס ראשונה בתפלה קצה הרצועה האחר שאין בו קשר רק עושים באופן שלעולם ישאר הקשר יותר תחתון וקרוב אל הלב מהתפלה. ולעשות זה... מכניסים כפל הרצועה הנמשך אחר עשיית הקשר תוך המעברתא ונשאר הקשר והיו"ד אשר בו למטה מהתפלה... המנהג הזה ראיתי נוהגים כותבי תפילין מדקדקים ושמעתי שהיו נוהגים כן במאמר הארי הגדול הרב ר' יצחק די ליאון ז"ל וכן נוהגים עתה ואין ספק שהיה מדקדק בזה כדי לקיים דברי הגאון כמו שכתובים למעלה עכ"ל **ובסוף דבריו כתב עוד כי זה המנהג השני הוא הנכון**.

דרכי משה הקצר אורח חיים סימן כז אות (א)

ועכשיו נוהגין כמנהג הראשון במה שמכניסין הרצועה תוך המעברתא **ומכל מקום הקשר והיו"ד הם למטה מן התפילה** כי מכניסין הרצועה מימין לשמאל במעברתא א"כ **נשאר הקשר והיו"ד בימין סמוך ללב וזהו הנכון**.

3. זוהר כרך ג (במדבר) פרשת פנחס דף רלו עמוד ב

יו"ד דא אצטריך דלא יתעדי כלל מגו תפלה דידי דלא יעביד פרוודא וכל חדוה דילה בהאי י', איהו יו"ד דא בדכורא איהו ולא בנוקבא איהו צדיק ואיהו צדק ובגין כך אתקריבת בהדה ומאן דרחיק ליה מאתר דא רחיק הוא מעדונא דעלמא דאתי בדכורא איהו צדיק ואיהו צדק בלא יו"ד איהו איש ואיהו אשה בלא יו"ד ובג"כ חדוה (נ"א תיאובתא) דילה לאתקרבא בה ולא תענדא בהדה מאן דרחיק עדונא דא ירחקון ליה מעדונא דלעילא, וע"ד כתיב (שמואל א ב) כי מכבדי אכבד וגו'.

4. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף ב

המנהג הנכון שיהא היו"ד של קשר תפלה של יד לצד הלב, והתפלה עליו לצד חוץ. יש ליזהר שלא תזוז יו"ד של הקשר מהתפלה.

5. משנה ברורה סימן כז ס"ק י

...ויש מחמירין דגם כשהן בתוך כיסן צריכין ליזהר בזה שלא תזוז כלל היו"ד...

כיוון התפילין על הזרוע

1. תרומת הדשן סימן מט

שאלה: בני רינו"ס ואגפיה"ן, נוהגין בתפילין של יד לתקן אותן בקשר שלה, שכשמניחין אותן בזרוע המעברתה, שבה הרצועה עוברת מונחת לצד הכתף, והקציצה לצד היד, ובני אושטריי"ך ואגפיה"ן, נוהגין לתקן איפכא, שהקציצה מונחת לצד הכתף, והמעברתה לצד היד. ואם היו אלו רוצים לשנות תפילין של אלו בקשר, עד שתהפך להם הקציצה כמנהגם, שפיר למיעבד הכי או לאו? תשובה: יראה דאין קפיא בדבר כולי האי...

2. בית יוסף אורח חיים סימן כז

ועכשיו נהגו כל העולם כמנהג הראשון שהמעברתא לצד הכתף והקציצה לצד היד.

3. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף ג

המנהג הנכון לתקן שהמעברתא שבה הרצועה עוברת תהא מונחת לצד הכתף, והקציצה לצד היד.

4. ביאור הלכה סימן כז סעיף ג ד"ה * המנהג הנכון

ובכל זה מי שהוא איטר ואין לו רק תפילין של אינו איטר או להיפך, יוכל להפך להניח הקציצה לצד הכתף והמעברתא לצד היד. כ"כ בתשו' שבו"י ובארה"ח, כי זה בודאי טוב יותר ממה שיניח כן ויהיה התפילין סמוך ללב ויהיה קשר היו"ד חוצה לה, וכמו שכתב הגר"א שהסעיף ב' אף שכתב בשו"ע בשם מנהג דינא דגמרא הוא לפי' הגאונים...

מקום הנחת תפילין של ראש

1. תלמוד בבלי מסכת מנחות דף לז עמוד א

תנא דבי מנשה: על ירך - זו קיבורת, בין עיניך - זו קדקד. היכא? אמרי דבי רבי ינאי: מקום שמוחו של תינוק רופס.

2. תלמוד בבלי מסכת מנחות דף לז עמוד ב

גובה שבראש מנלן? דת"ר: בין עיניך - זו גובה שבראש; אתה אומר: זו גובה שבראש, או אינו אלא בין עיניך ממש? נאמר כאן בין עיניך ונאמר להלן לא תשימו קרחה בין עיניכם למת, מה להלן בגובה שבראש מקום שעושה קרחה, אף כאן בגובה של ראש מקום שעושה קרחה; ר' יהודה

אומר: אינו צריך, אמרה תורה: הנח תפילין ביד הנח תפילין בראש, מה להלן במקום הראוי ליטמא בנגע אחד, לאפוקי בין עיניך דאיכא בשר ושער, דאיכא שער לבן ואיכא נמי שער צהוב.

3. תלמוד בבלי מסכת עירובין דף צה עמוד ב

אמר רב שמואל בר רב יצחק: מקום יש בראש להניח בו שתי תפילין. - הניחא דראש, דיד מאי איכא למימר? כדרב הונא; דאמר רב הונא: פעמים שאדם בא מן השדה וחבילתו על ראשו, ומסלקן מראשו וקושרן בזרועו. - אימר דאמר רב הונא שלא ינהג בהן דרך בזיון, ראוי מי אמר? - אלא כדאמר רב שמואל בר רב יצחק: מקום יש בראש שראוי להניח בו שתי תפילין. הכא נמי: מקום יש ביד שראוי להניח בו שתי תפילין. תנא דבי מנשה: על ירך - זו קיבורת, בין עיניך - זו קדקד. היכא? אמרי דבי רבי ינאי: מקום שמוחו של תינוק רופס.

4. הלכות קטנות לרא"ש (מנחות) הלכות תפילין סימן יט

...והוא דאמר לעיל במקום שמוחו של תינוק רופס לאו דוקא קאמר שיניח במקום המוח ולא יותר אלא מקום הנחת תפילין מתחיל ממקום שמתחיל השער דהיינו ממקום שעושה קרחה ומיטמא בנגע אחד ועד מקום שמוחו של תינוק רופס נמשך מקום הנחת. והיינו דקאמר (בעירובין דף צה ב) מקום יש בראש להניח בו שתי תפילין והוא דאמר לעיל מקום שמוחו של תינוק רופס ה"ק עד מקום שמוחו כו' כן מוכח בירושלמי פרק המוצא תפילין דקאמר התם על מקום הנחת תפילין שיערו לומר עד מקום שגבהו של הראש (מחזיק וכו') הוא מחזיק (מעתה) שתיים. אמר ר' זריקא אסבראי רב המנונא עד מקום שמוחו של תינוק רופס משמע שמתחיל בהתחלת השער הסמוך למצח ומחזיק עד גובה של ראש.

5. בית יוסף אורח חיים סימן כז

...וכן כתב המרדכי (הל' תפילין יג ע"ג) וכן כתוב בספר התרומה (סי' ריג).

6. רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ד הלכה א

היכן מניחין תפילין של ראש מניחין אותן על הקדקד שהוא סוף השיער שכנגד הפנים והוא המקום שמוחו של תינוק רופס בו, וצריך לכוין אותם באמצע כדי שיהיו בין העינים, ויהיה הקשר בגובה העורף שהוא סוף הגולגולת.

7. בית יוסף אורח חיים סימן כז

אבל הרמב"ם (תפילין פ"ד ה"א) ...נראה שהוא סובר שבמקום עיקרי השער רופס מוחו של תינוק והוא דאמר מקום יש בראש להניח שתי תפילין אפשר דלא זה על זה קאמר אלא סמוכים זה אצל זה ברוחב הראש שכנגד בין העינים אי נמי זה על זה ומקום הנחת שתי תפילין מוח התינוק רופס וזה נראה יותר כי היכי דלא נשויה חולק בהדי הרא"ש וספר התרומה בענין דינא.

8. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף ט

מקום הנחת תפלה של ראש מהתחלת עיקרי השער ממצחו עד סוף המקום שמוחו של תינוק רופס.

9. ביאור הלכה סימן כז סעיף ט ד"ה * עד סוף

עיין בטור ורבינו ירוחם משמע מינייהו דכל גובה הראש הוא בכלל הזה וכן משמע בסה"ת ובירושלמי שהביא להמעין בו (והעתיקו בביאור הגר"א) וברמב"ם משמע מפשטא דלישניה דלא ס"ל כן ועיין בב"י וכן בסמ"ק ובכל בו כתבו בפירוש דשיעור הנחת תפילין נמשך בסך הכל עד חצי שפוע הראש ולכן מהנכון מאד ליזהר עכ"פ לכתחלה שלא יהיו התפילין גדולים ביותר כי עי"ז נמשך למעלה על כל גובה הראש ומ"מ בדרך כלל טוב יותר שימשיך התפילין בגובה למעלה משישפילם לצד המצח כי בגובה יוצא עכ"פ לדעת כמה מהראשונים והירושלמי מסייע להו וכו"ל מה שאין כן לצד המצח ועיין בס' מעשה רב ובהגהות כת"י הגאון ר' אלעזר חרל"פ זצ"ל דמשמע מיניה ג"כ דטוב יותר לכתחלה להמשיך התפילין לצד מעלה כדי שלא יושפלו לצד המצח ומ"מ אפשר דגם המע"ר מודה דלכתחלה לא יגביהם עד סוף גובה הראש כדי לצאת לדעת הסמ"ק והכל בו ג"כ. ודע עוד דאפילו לדעת סה"ת דמכשיר כל גובה הראש לתפילין משמע מיניה שם (לחד פירושא) דעכ"פ אין לעשותן יותר גדולים מארבע אצבעות והיינו עם היתירות והמעברתא וכמו שכתב בספר בית יעקב וזהו שיעור מקום שני תפילין שבזמן הגמרא ועיין לקמן סימן ל"ב סמ"א שכתב דאין שיעור וכו' מ"מ לכתחלה בודאי נכון ליזהר בזה.

10. משנה ברורה סימן כז ס"ק לג

...ורבים נכשלים באיסור זה וטועים לומר שהקצה העליון מתחיל ממקום השיער ועיקר התפילין מונח על המצח ועוברים על איסור דאורייתא דכל התפילין צריכין להיות מונחין במקום שיש קרחה דהיינו שיהיה אפילו קצה התחתון של היתורא מונח על מקום התחלת עיקרי השער אבל אין להשגיח למי שיש לו שערות ארוכות ששוכבים עד חצי המצח להניח שם התפילין כי התחלת מקום התפילין צריך להיות מהתחלת עיקרי השער שבפדחת ולמעלה ויותר טוב להניח קצת למעלה משיעור זה דהא מקום יש בראש להניח שתי תפילין כדי שלא ישמט למטה על המצח. וכל המניח על המצח הוא מנהג קראים ולא עשה המצוה וכל בעל נפש יזהיר לחביריו וילמדם שלא יכשלו בזה כדי שלא יהיו ח"ו בכלל פושעי ישראל בגופן דזהו קרקפתא דלא מנח תפילין וגם הברכה הוי לבטלה דתפילין שמונחין שלא במקומן הוי כמונחין בכיסן. ואם נשמטו ממקומן צריך להחזירן תיכף ולענין ברכה עיין לעיל בסימן כ"ה סי"ב.

11. חבש פאר למרן הרא"ה קוק

12. פניני הלכה ליקוטים א תפילין ח – מקום תפילין של ראש הערה 7

אמנם לדעת מעט פוסקים הולכים אחר הרוב, שאם רוב התפילין על מקום השיער, יצא בדיעבד ידי חובה, וכ"כ ללמד זכות בספר מחשבות בעצה א, ובשו"ת דבר יהושע ד, יא, ונפש חיה מרגליות. אולם מרן הרב קוק חיבר ספר בשם 'חבש פאר' שעניינו לחזק את קיום מצוות התפילין והנחתן במקומן, ובתוכו דחה דברי מי שרצה לומר שאם רק מיעוט מן התפילין ירדו מן השערות אינו מעכב, והוכיח מהרבה פוסקים שאפילו אם מיעוט מן התפילין אינו במקומן לא יצא. וכ"כ במ"ב כז, לג, וכה"ח מ

1. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף י
...צריך לכוין הקציצה שתהא באמצע, כדי שתהא כנגד בין העינים...

2. משנה ברורה סימן כז ס"ק לו

שתהא באמצע - רוחב הראש ולא יטה אותם לצד אחד כדי שיתקיים והיו לטוטפות בין עיניך והרבה מהאחרונים כתבו דאם שינה בזה לא קיים מצות תפילין וצריך ליזהר בזה גם נכון ליזהר לכתחילה שלא יהיו התפילין גדולין ביותר דאז אי אפשר כמעט שיהיו מהודקין על הראש וגם שיהיו מונחין על מקומן דאם הם מונחין בגובה הראש כדן אינם מהודקין וגם הקשר לא יבא על מקומו כדן וע"ל בס"ל ל"ב בסעיף מ"א מש"כ שם.

מקום קשר תפילין של ראש

1. תלמוד בבלי מסכת מנחות דף לה עמוד ב

והסרתי את כפי וראית את אחורי - אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר"ש חסידא: מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא למשה קשר של תפילין (רש"י: מאחורי העורף והקב"ה מניח תפילין כדאמר לעיל...). אמר רב יהודה: קשר של תפילין צריך שיהא למעלה (רש"י: בגובה הראש ולא למטה בצואר), כדי שיהא ישראל למעלה ולא למטה: וצריך שיהא כלפי פנים (רש"י: ממול עורף ולא בצידי הראש ל"א כלפי פנים שיהא הקשר מבפנים והנוי של דל"ת מבחוץ כדאמרן ונוייהן לבר), כדי שיהא ישראל לפנים ולא לאחור.

2. רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ד הלכה א

...ויהיה הקשר בגובה העורף שהוא סוף הגולגולת.

3. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף י

צריך שיהיה הקשר מאחורי הראש למעלה בעורף. צריך לכוין הקציצה שתהא באמצע, כדי שתהא כנגד בין העינים, וגם הקשר יהיה באמצע העורף ולא יטה לכאן או לכאן. וצריך שיהא המקום שבקשר שנראה כעין דל"ת לצד חוץ. הגה: וה"ה בקשר של יד צריך ליזהר שלא יתהפך (מרדכי דף צ"ו).

4. ביאור הלכה סימן כז סעיף י ד"ה * בעורף

...וראיתי במעשה רב שכתב שהקשר צ"ל תחת שפוע הקדקוד וענ"ד משמע כן בספר התרומה שז"ל הקשר של תפילין צריך שיהא למעלה בעורף ולא למטה במפרקת הצואר.

5. משנה ברורה סימן כז ס"ק לה

בעורף - שהוא סוף הגולגולת והוא נגד הפנים ולא כ"כ למטה כנגד הגרון וטוב שיהיה מונח עיקר הקשר למעלה מן הגומא ועכ"פ יש ליזהר שלא יהיה אפילו מקצת הקשר מונח במקום פנוי משער דשם הוא מפרקת הצואר ולא עורף ולכן יש ליזהר שתהיה הרצועה המקפת הראש מצומצמת ומהודקת סביב ראשו ולא יהיה הקף הרצועה גדול מהקף הראש דאז איכא תרתי לריעותא חדא דצריכים הידוק ממש דבעינן וקשרתם לאות וגו' וההידוק היא הקשירה שנית דאם הם רפויים סביב היקף ראשו יפול הקציצה לפניו על מצחו או יפול הקשר לאחוריו למטה בצוארו ולא יהיו במקומן הראוי להן.

דין חציצה בתפילין (שו"ע להשלמת הסימן)

1. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף ד

לא יהא דבר חוצץ בין תפילין לבשרו, לא שנא של יד לא שנא של ראש. הגה: ודוקא בתפילין, אבל ברצועות אין להקפיד (רשב"א בתשובה סימן תתכ"ז).

2. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף ה

אדם שהוא עלול לנזילות ואם יצטרך להניח תפלה של ראש על בשרו לא יניחם כלל, יש להתיר לו להניח תפלה של ראש על הכובע דק הסמוך לראש, ויכסם מפני הרואים. הגה: והמניחים בדרך זה לא יברך על של ראש, רק יברך על של יד להניח (לדעת רשב"א).

שיעור אורך ורוחב הרצועות (שו"ע להשלמת הסימן)

1. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף ח

אורך רצועה של יד כדי שתקיף את הזרוע ויקשור ממנה הקשר ותמתח על אצבע אמצעית ויכרוך ממנה על אצבעו שלשה כריכות ויקשור. ונוהגין העולם לכרוך על הזרוע ששה או שבעה כריכות. הגה: ואין לכרוך הרצועה על התיתורא כדי לחזקה על היד (מהר"ל).

2. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן כז סעיף יא

צריך שיהיה השחור שברצועות לצד חוץ ולא יתהפכו, בין של יד בין של ראש. ישלשל הרצועות שיהיו תלולים לפניו ויגיעו עד הטבור או למעלה ממנו מעט. רוחב הרצועות של יד ושל ראש, כאורך שעורה לפחות. אם פחת משיעור אורך הרצועות ורחבן, אם אינו מוצא אחרות, מניחן כמות שהן עד שימצא אחרות כשיעור. תפילין של ראש טוב להיותם גלויים ונראים, אבל תלמיד בפני רבו אין דרך ארץ לגלות תפילין בפניו. הגה: ובשל יד אין להקפיד אם הם גלויים או מכוסים (מרדכי שם). ונראה לי דעכשיו שאין מניחים אלא בזמן ק"ש ותפלה, אפילו תלמיד לפני רבו יכול לגלות אף בשל ראש, וכן המנהג שלא ליזהר (ד"ע).